

BŪDVARDŽIO *SENAS* LEKSINĖ-SEMANTINĖ CHARAKTERISTIKA

DANUTĖ KALENDIENĖ

Šio straipsnio tikslas – aprašyti daugiareikšmio būdvardžio *senas* semantinę struktūrą ir pabandyti hierarchiškai išdėstyti jo reikšmes. Pateikiant praktinį šio žodžio reikšmių tyrimą, norėta prisidėti ir prie labai svarbios šių dienų teorinės leksikologijos ir leksikografijos problemos – daugiareikšmio žodžio reikšmių skyrimo problemos.

Daugiareikšmio žodžio semantinė struktūra čia suprantama kaip to žodžio reikšmių, kurioms realizuoti reikalingi tam tikri kontekstai, visuma. Tipizuoti kontekstai, realizuojantys konkrečią reikšmę ir atitinkantys įvairiom reikšmėm vartojamo žodžio sintaksinį bei leksinį junglumą, čia laikomi tiriamo žodžio distribucija. Distribucija ir pasirinkta šio tyrimo pradiniu išeities tašku, nes, kaip mano daugelis šių dienų kalbininkų [Апресян, 1962, с. 52–72; Куликов, 1965; Медникова, 1974; Супрун, Плотников, 1974, с. 255–262; Шайкевич, 1976, с. 353–377], nuodugnai ištyrus galimus žodžio kontekstus, įmanoma aprėpti to žodžio reikšmių visumą. Be distribucinės analizės, čia naudotasi ir kitais šiuolaikiniais žodžių semantikos tyrimo metodais: transformaciniu metodu, paradigminių ir derivacinių santykių analize ir kt.

Darbo eiga buvo tokia. Iš visų surinktų sakinių, kuriuose yra tiriamasis būdvardis, kiekvienai reikšmei nustatėme minimalius kontekstus – žodžių junginius, kuriuos sudaro analizuojamasis žodis ir gramatiškai jį valdantis arba nuo jo priklausantis žodis. Tuos kontekstus grafiškai išreiškėme apibendrintais distribuciniais modeliais pagal būdvardžio sintaksines funkcijas. Po to apžvelgėme būtinąją aplinką sudarančių žodžių leksines-morfologines ir semantines ypatybes. Remdamiesi transformacinės analizės metodu, stebėjome atributinių junginių transformavimo į predikacinius galimybes, bandėme išsiaiškinti, kaip sintaksinis ir leksinis kontekstas diferencijuoja reikšmes. Savo tikslu laikėme ir morfologinių tiriamo būdvardžio ypatybių analizę (t. y. tyrinėjome, ar visomis reikšmėmis vartojamam žodžiui būdingos giminės, skaičiaus, linksnio bei laipsnio kategorijos, ar visi jie turi įvardžiאותinę formą). Be to, bandėme išsiaiškinti ir paradigmas, kurių narys yra kiekvienas tiriamas žodis, remdamiesi „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ medžiaga, ieškojome jų sinonimų ir antonimų. Apžvelgėme ir kiekviena reikšme vartojamo žodžio

derivacinius ryšius. Jeigu nepakako visų šių kriterijų, nagrinėjome ne tik minima-lųjį, I laipsnio, kontekstą¹, bet ir platesnį, II laipsnio, kontekstą, ieškojome, kas jame išryškina tiriamo žodžio semantiką.

1.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „turintis daug amžiaus“ (toliau A_1) distribuciniai modeliai yra $A_1 - N$ ir $N - V_{cop} - A_1^2$.

1.1. Distribucinio vieneto N poziciją modelyje $A_1 - N$ gali užimti tokių semanti-nių grupių konkretūs daiktavardžiai: 1. Asmenų pavadinimai: a) nusakantys lytį ar giminystės ryšius, pvz.: *Senos moterys ne visada padaro taip, kaip žada*. J. Balt. SKVDI 109. *Jokūbas vėl važinėjo į žmones siūti, o trobelėj pasilikdavo gyvenimo privarginta jo sena pati*. LzPR I 194. Čia priklausytų ir junginiai su bendriausiu pavadinimu *žmogus*, pvz.: *Baisiai pagailo to seno žmogaus, kad jam jau vakaras, saulė jau leidžiasi (...)* J. Paukšt Daj 89; b) pagal profesiją, užsiėmimą, pvz.: (...) *atrodė, kad tik senas ir barzdotas daktaras gali išmanyti apie ligas*. P. CvR II 43. *Bet žinote, ponija jau nebe ten, kur buvusi, ji dabar prie virtuvės, tame kambary, kur karšo sena auklė*. LzPR IV 447; c) pagal socialinę padėtį, pvz.: *Kodėl senas būras ir jaunas kareivis viename vagone, – dingtelėjo jam*. I. SimR IV 304; d) pagal charakterio bruožus, pvz.: *O aš, senas žiopyš, galvojau: vyro tau reikia*. J. BaltR II 186; e) pagal luomus ir titulus, pvz.: *Tiktai motinos, senos būrės, dar nešioja senoviškai (...)* I. SimR II 26; f) pagal tautybę, pvz.: *[trobą įėjo senas čigonas*. LzPR III 469. 2. Žmogaus kūno dalių pavadinimai, pvz.: *Ar tavo senos akys be-mato? VaižgRR II 372. Tegul jauni po ežerą turškiasi, o seniems kaulams karš-tas garas – pats tikrasis vaistas*. Vyt. Bubn PVD 293. 3. Fantastinių būtybių pa-vadinimai, pvz.: *Dar kitame paveiksle senas velnias pila nusidėjėliui dervą į nas-rus (...)* A. Vencl PU 92. 4. Gyvulių ir paukščių pavadinimai, pvz.: (...) *ir skraidė Aras aukštai mėlynose padangėse, kur tik seni arai skrajojo*. V. Kr DŠP 248. 5. Medžių pavadinimai, pvz.: *Sodely, senos išsišakojusios liepos lapuose, sušvilpė atklydusi iš girios volungė*. V. Kr Rag 36. Šią reikšmę paryškina dažniausiai būd-vardžio *senas* postpozicijoje pasitaikantys alonimai, pvz.: *senas, sukumpęs žmo-gus; sena, surukusi ir sulinkusi moteriškė; sena pasiligojusi motinėle; sena, visai sugriuvus motina; senas bejėgis tėvelis; senos susigūžusios bobutės; senas žilas senelis; sena palaikėlė našlė; senas ir barzdotas daktaras; senas, su-linkęs daktaras; seni, žili katorgininkai; surumbėjęs senas jaunikis; senos raukšlėtos rankos; senos nuvargusios galvos; sena žila galva; seni raukšlėti veidai; sena raukšlėta burnikė; senos suvytusios lūpos; sena susigarankšti-jusi ausis; sena perkaršusi nugara; sena bedantė karvė; senas dusulingas kui-nelis; senas perkaręs šuo; senos išdvėsusios katės*. Seno alonimai, einantys su medžių pavadinimais, tik iš dalies sutampa su kitas daiktavardžių semantines gru-

¹ Čia naudosimės N. Amosovos pasiūlyta kontekstų terminologija [Амосова, 1963].

² A (*adjectivum* – būdvardis), N (*nomen* – daiktavardis), V_{cop} (*verbum copulum* – veiks-mažodžio jungtis).

pes lydinčiais aŃonimais. Dauguma jų paryškina tik medžiams būdingus ilgo amžiaus bruožus. Plg.: *seni išsišakoję medžiai; seni skaroti, nukerpėję parko medžiai; senos apkerpėjusios pušys; seni sukumpę alksniai; senas nukaršęs klevas.*

Dažnai prie būdvardžio šliejasi įvairios reikšmės prieveiksmai, žodeliai *visiškai, labai, jau, toks, tokia, ne taip dar* ir kt., kurie papildo būdvardžio reikšmę įvairiais aspektais.

1. 2. Predikatinuose junginiuose, kurių distribucinė išraiška yra $N - V_{cop} - A_1$, poziciją N gali užimti visų minėtų semantinių grupių daiktavardžiai arba tuos daiktavardžius pakeičiantys įvardžiai. Tokių junginių jungtimis būna veiksmažodžiai *būti, atrodyti, pasijusti, jaustis, likti* „tapti, pasidaryti“. Pvz.: *Žmogus buvo senas ir drebėjo.* P. CvR II 188. *Gal jau prieš šimtą metų judu senu ir niekam nebetinkamu buvota...* VaižgRR II 244. *Aš per senas juokauti.* J. BaltR I 318. *Tavo ir mano akims jis senas atrodo, bet kokį jį mato kiti, argi mes galim žinoti?* V. KrDŠP 196. *Taip bemažtydama, senutė pasijautė iš tikrųjų sena ir atlikusi.* LzPR IV 62. Jeigu būdvardis santykiauja su veiksnių sudarančiu žodžiu per pagalbinį veiksmažodį *būti*, esamajame laike jungtis dažnai praleidžiama. Plg.: *Lukas galvojo, kad kai žmonės seni, laiką reikėtų matuoti mėnesiais, o ne metais.* V. Si-G Bnš 33. Visus atributinius junginius galima transformuoti į predikatinus: $A_1 - N \rightarrow N - V_{cop} - A_1$, pvz.: *Ramu ir seni tėveliai Barbutės prievaizdoje palikti.* VaižgRR II 216. \rightarrow *Ramu ir tėveliai Barbutės prievaizdoje palikti. Tėveliai yra seni.*

1. 3. Šios reikšmės būdvardis *senas* kaitomas vyriška ir moteriška gimine. Negimininė forma šios reikšmės būdvardžiams beveik nebūdinga. Sutinkamos visos 4 jo laipsnių formos – *senas, senesnis, senėlesnis, seniausias*. Aukštesniojo laipsnio būdvardis *senesnis, -ė* čia atitinka reikšmę „vyresnis, -ė“, „turintis daugiau metų“, o aukščiausiojo – „vyriausias, -ia“, „turinti daugiausia metų, amžiaus“. Plg.: *O nesipraususi ji jau buvo kelias dienas, kad atrodytų senesnė.* I. SimR VI 198. *Sėskis į mano vietą, Matavušai, – seniausias iš mūsų esi.* J. Avyž STM 280. Labai įprastos ir A_1 įvardžiuotinės formos, kurios vartojamos ir su bendriniais, ir su tikriniais žodžiais. Joms būdingos ir pabrėžiamoji, ir išskiriamoji funkcijos, pvz.: *Kas žodis, tai naujas smūgis į senojo kerdžiaus širdį.* J. BaltR I 81. *Negreit negreit nebematydami senojo tošininko sodžiuje, privertė jaunąjį tošininką nueiti į kleboną ir išbraukti tėvą iš gyvųjų.* VaižgR II 184. *Senoji Šimonienė nebemano keltis. Kelintą jau savaitę ji lovoje! (...) Lauke šėlsta jaunoji Šimonienė (...)* I. SimR I 385. Labai dažnai įvardžiuotinė forma sudaiktavardėja ir tampa arba tik vyriškos, arba tik moteriškos giminės žodžiu.

1. 4. A_1 paradigmiskai santykiauja su sinonimais *amžingas, -a* „daug amžiaus turintis“, *ilgaamžis, -ė* „gyvenantis ilgą amžių“, *mėtingas, -a* „daug metų turintis“, *metuotas, -a ryt.* „turintis daug metų; senas“, *daugiametis, -ė* „turintis daug metų“, *karšus, -i* „senas, iškaršęs, besveikatis“, *diengalis, -ė* šnek. „senas, perkaršęs (apie

žmogų, gyvuli)“, galudienis, -ė šnek. „visišškai senas, paskutines dienas gyvenantis“ ir antonimais *jaunas, -a*, „nedaug amžiaus turintis; mažiau amžiaus turintis už kitus“, *mažas, -a* „nedaug amžiaus turintis, nepaaugęs“.

1. 5. A_1 derivacinių santykių sfera labai plati. Jis yra daugelio vedinių pamatinis žodis: būdvardžių su priešdėliais *apy-* (*apýsenis, -ė*), *po-* (*pósenis, -ė*), būdvardžių su priesagomis *-okas, -a* (*senókas, -a*), *-yvas, -a* (*senývas, -a*), daiktavardžių *senis, senė*, daiktavardžių su deminutyvinėmis priesagomis *-elis, -ė* (*senėlis, -ė*), *-(i)ukas, -ė* (*senùkas, -ė*), *-utis, -ė* (*senùtis, -ė*), *-utėlis, -ė* (*senutėlis, -ė*), *-učiukas, -ė* (*senučiukas, -ė*), su kitomis priesagomis: *-iokas (seniðkas)*, *-uolis (senuõlis „kas senas“)*, *-olis, -ė (senõlis, -ė)*, *-ikė (senikė)*, *-uomenė (seniuomenė)*, *-imas (senimas)*, daiktavardžių abstraktų su priesagomis *-umas (senumas)*, *-atvė (senātvė)*, *-ystė (senýstė)*. Šios reikšmės būdvardis *senas* yra atskiras dėmuo sudurtinių žodžių *pussenis, -ė*, *senbernis*, *senmergė*, *senmotė*, *sentėvis*, *senmedis*, *senapušė*, *senalvėlė*, taip pat veiksmažodžio *senauti* „šnekėti kaip senam, rodyti savo išmintį“ pamatinis žodis.

2. 0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „patyręs“ (toliau A_2), distribucinis modelis A_2-N .

2. 1. Poziciją N čia užima tik asmenų pavadinimai pagal profesiją, užsiėmimą, pvz.: *Antrosios dienos vagos – lygiau sugulusios, o trečiosios – riekte atriektos, neatskirtum nuo seno artojo darbo*. P. CvR II 138. *Iš pradžių stengėsi pasirodyti senu medžiotoju*. VaižgP II 223. *Čia susitiko seni revoliucionieriai, kaip sakoma, vėtyti ir mėtyti, matę karšto ir šalto, daug kartų areštuoti, kalinti ir vėl paleisti; (...)* A. Vencl GD 315. Reikėtų išskirti atributinius junginius *senas vagis*, *senas pijokas*, *senas latras*, *senas fašistas*, kurie, skirtingai nuo anksčiau minėtų, yra konotuoti neigiamai, turi reikšmės komponentą 'užkietėjęs, nepataisomas'. Kaip rodo pavyzdžiai, šia reikšme vartojamo būdvardžio leksinis junglumas siauresnis negu A_1 .

2. 2. Skirtingai nuo A_1 , A_2 nerandamas predikatinuose junginiuose. Taigi ir transformuoti atributinių junginių į predikatinus šiuo atveju negalima. Reikšmei realizuoti dažnai reikalingas II laipsnio kontekstas, o dažniausiai net visa kalbinė situacija, kuri pagrindžia, kodėl toks požymis suteikiamas minėtos semantinės grupės daiktavardžiui.

2. 3. Būdvardžiui *senas*, „patyręs“ būdinga linksnio ir skaičiaus kategorija, jis gali turėti vyrišką ir moterišką giminę. Negimininės formos neturi. Pagal šias morfologines ypatybes A_2 sutampa su A_1 , tačiau A_2 , skirtingai nuo A_1 , nebūdinga laipsnio kategorija, nerandamas jis ir įvardžiuotinė forma.

2. 4. A_2 paradigmiskai santykiauja su sinonimais *patyrus, -i, numaningas, -a, patikimas, -a, ilgametis, -ė* „dėgus metų išbuvęs“ ir su antonimais *jaunas, -a* „nepatyręs“, *naivus, -i* „nepatyręs“.

2.5. Vedinių, kurių darybos pamatu eitų būdvardis *senas* kalbamąja reikšme, neaptikta.

Dėl to, kad A_1 ir A_2 distribuciskai artimi, galima manyti, kad A_2 yra išsirutulojęs iš A_1 , kai labai ryškiai išsidiferencijavo jo leksinė aplinka.

3.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „jau kurį laiką esantis“ (toliau A_3), distribuciniai modeliai yra $A_3 - N$ ir $N - V_{\text{cop}} - A_3$.

3.1. Poziciją N atributiniame modelyje gali užimti tokių semantinių grupių konkretūs daiktavardžiai: 1. Įvairūs asmenų pavadinimai, pvz.: *Nuėjo abu vyrai lyg seni draugai ir kaimynai, kalbėdamiesi apie kasdieninius ūkininko rūpesčius ir vargus*. I. SimR I 68. *Netrukus susipažinau su visais kameroje buvusiais draugais ir tapau senu kameros gyventoju*. F. Vaišn IŠG 208. *Iš vidaus apšviestas neria į tamsumą laivas, kuriame tarp senų jūreivių, jaunų savo amžiumi, toli gražu nebejaunas žmogus leidžiasi pirmą kartą į tolimą kelionę*. V. Si-G AT 350. (...) *bet tasai smerktinas tinginys buvo, – žiūrėk, – jau senas, seniai pro kuominą išlėkęs, numirėlis*. B. Sr DM 194. Kartais atributiniuose junginiuose su asmenų pavadinimais slypi dviguba *seno* reikšmė. Plg.: *senas draugas → draugas yra senas žmogus* ir *→ asmuo seniai yra draugas*. Lemiamas vaidmuo čia tenka alonimams arba II laipsnio kontekstui, kurie neutralizuoja vieną kurią nors reikšmę. Pavyzdžiui, „*senas įnamis*“ gali reikšti: 1. *įnamis yra senas žmogus* ir 2. *asmuo seniai yra įnamis*. Plg.: *Kad Trumpjonis nebūtų toks senas įnamis, gal jis ir būtų nusigandęs*. I. SimR V 312 ir – *Eikim, – tarė – ir vienas pats gyvenu, tik įnamę seną prisiėmiau, nes pats retai namie testoviu...* LzPR I 179. Pirmuoju atveju, tik žinodami ankstesnę pastraipą, kurioje yra sakiniai „*trijuose buteliuose beveik kasmet keičiasi nuomininkai*. *Bet Trumpjonis jau gyvena tiek metų, kad paklausus ir pats nebeatsakytų kiek*“, suprantame, jog čia žodžių junginiu „*senas įnamis*“ pasakoma, kad asmuo seniai jau yra įnamis. Antrame pavyzdyje šią reikšmę neutralizuoja veiksmazodis „*prisiėmiau*“ ir todėl junginys reiškia „įnamis yra senas žmogus“. Kas kita atributinis junginys *senas*+daiktavardis *karšinėčius*, kuris pats reiškia asmenį, turintį daug amžiaus (plg. *karšinėčius* 1. *senas*, paliegęs žmogus DLKŽ 286). *Seni karšinėčiai* galima transformuoti (*→ karšinėčiai yra seni*), bet kadangi transformacija nėra logiška, paties daiktavardžio semantikoje slypi toks asmens apibūdinimas, tai būdvardis *senas* nebūtinai prieš daiktavardį „*karšinėčius*“, o jei jau jis pasakomas, vadinasi, juo siekiama arba paryškinti daiktavardžio reikšmę, arba pabrėžti daiktavardžiui dar ir kitą būdingą ypatybę (šiuo atveju – kad asmuo jau seniai yra karšinėčius). 2. Statinių ir jų sudėtinių dalių pavadinimai, pvz.: *Jau tuokart ji buvo sena klėtis* (...) I. SimR I 273. *Akvilė padėjo atvilkti iš tvarto pastogės senas klojimo duris* (...) J. Avyž STM 507. 3. Statybinių ir kitų medžiagų, metalų pavadinimai, pvz.: *Aki mirksniu tokia miela pasidarė man gryčia – nelygi asla, didelis, senų lentų stalas, aprūkusi žibalinė lempa*. M. Sl Kss 63. *Prie stačių uolinių salos skardžių, rusvų ir tamšiai žalsvų kaip senas varis, skraido paukščiai*. R. Bu Ktst 209. 4. Vietos, vietovės,

teritorijos pavadinimai, pvz.: *Jo akis traukė į save senas sodas, kuris gyvais atminimais kalbėjo kam kiekvienas takelis.* A. VienR III 88. 5. [vairių konkrečių dalykų pavadinimai: a) įrankiai, mechanizmai arba jų dalys, pvz.: *Molinis nežino, iš kur ir kaip jo rankose atsirado senas kaplys.* I. SimR VI 124; b) transporto priemonės, pvz.: *Gabrys ir senasis Silvestras įtėpė į trobą senas roges ir darbuojasi prie jų.* J. BaltR II 269; c) baldai, pvz.: *Vidury kambario stovėjo didelis stalas ir kelios kėdės, prie sienos sena, išblukusi sofa ir knygų spinta.* M. PutR VI 126; d) namų apyvokos daiktai, indai, pvz.: *Seno kibiro lankas šokinėja tarp pirštų, krečia ranką.* Vyt. Bubn AŽ 156; e) drabužiai, avalynė, pvz.: *Toje spintoje yra visko: ir senų kelnų, ir senų kepurėlių, ir senų marškinių.* I. SimR II 227; f) spausdinių ir kitų dokumentų pavadinimai, pvz.: *Kaip tik tokias akis aš mačiau vienoje senoje nuotraukoje muziejuje (...)* Alf. Biel KR. *Meilutė išims senus laiškus ir paskaitys, kaip jai vyras gražiai rašė (...)* P. CvR IV 72. A₃ jungiasi ir su abstrakčiais daiktavardžiais, apibūdinančiais: 1. Žmonių tarpusavio santykius, pvz.: *Su Dimša jį siejo sena bičiulystė (...)* M. PutR VII 24. 2. Žmonių dvasinio bei psichinio gyvenimo reiškinius, pvz.: *Taisenas paprotys nuo neatmenamų laikų, ką gi su jais padarysi!* V. Kr Rag 91. 3. Žodinės kūrybos ir muzikos kūrinių bei jų elementų pavadinimus, pvz.: *Dabar Povilas vadovaujasi sena savo motinos patarle: duok bepročiui kelią.* I. SimR VI 276. 4. Kalbos ir jos struktūrinių elementų pavadinimus, pvz.: *Senų ir naujų Europos kalbų skirtumas galima paaiškinti ne senumu ar naujumu, o kaimynyste su kitomis kalbų šeimomis.* KK 1978 35. *Daugybė senų, keistų nebeišaiškinamų vietovardžių.* VaižgRR II 402. 5. Žmogaus organizmo būklę, pvz.: *Buvau parvežęs gydytoją, pasirodo senos jau ligos atakos (...)* LzPR IV 359.

Su visais minėtais daiktavardžiais (išskyrus asmenų pavadinimus) A₃ realizuojasi I laipsnio kontekste, tačiau juos dažnai lydi įvairūs reikšmę paryškinantys alonimai, pvz.: *senos, dulkėmis apneštos trobos; seni, pelėšiais ir drėgme padvisę mūrai; seni žaliais maurais apaugę vandens malūnai; senas apkerpėjęs kryžius; seni, samanomis apaugę suoleliai; sena surūdijusi švytuoklė; senas pavargęs laikrodis; sena, pusiau į smėlį įaugusi valtis; senos, pageltusios ir apdulkėjusios knygos; seni apmūsoję medaliai; senas pajuodęs smukas; senas iškorėjęs sniegas; prižėlę seni kapai; senas ir nesuvaldomas noras; sena pažįstama reikšmė; seni nebeišaiškinami vietovardžiai.*

3.2. Predikatinuose junginiuose poziciją N gali užimti visų minėtų semantinių grupių daiktavardžiai (išskyrus asmenų pavadinimus). Su veiksnių sudarančiu žodžiu A₃ dažniausiai santykiauja per pagalbinį veiksmažodį *būti*, kuris esamajame laike dažnai išleidžiamas, plg.: *Rūklis senas, dar tėvo darbo, ir reikia pūsti nosį prikišus.* Vyt. Bubn PVD 12. *Stogas senas, žolėmis ir samanomis apžėlęs, kepurėmis suaugęs.* V. Kr ŠP 29. Kadangi su asmenų pavadinimais A₃ predikatinii junginių nesudaro, tai atributinių junginių su šiais daiktavardžiais transformuoti į predika-

tinus negalima, priešingu atveju atsirastų klaidinga informacija. Pvz.: *Pakeliui mudu išsiaiškinome viską. Ir dabar jau mudu seni pažįstami...* I. SimR V 442. „*Mudu seni pažįstami*“ reiškia ne „*pažįstami yra seni (žmonės)*“. o „*jie seniai yra pažįstami*“. Atributinius junginius su kitų semantinių grupių daiktavardžiais galima transformuoti į predikatinus junginius. Palyginus su A_1 , A_3 pasižymi daug platesniu leksiniu valentingumu, o tuo atveju, kai leksinė aplinka sutampa, juos diferencijuoja tai, kad atributinių junginių su A_3 negalima transformuoti į predikatinus.

3.3. A_3 kaitomas vyriška ir moteriška gimine. Negiminę formą, parodančią ne daikto ypatybę, o abstrakčią būseną, gali pailiustruoti tokie pavyzdžiai: *Ne visada aišku, kas kalboje iš tikro nauja, kas sena.* KK 1978 35. *Kambariuke viskas buvo labai sena, apmūšiję, aprūkę, varginga.* J. Paukšt Daj 14. Įvairiuose pasakymuose realizuojasi skaičiaus, linksnio ir laipsnio kategorijos. A_3 įvardžiuotinė forma turi išskiriamąją reikšmę. Jis išskiria daiktus iš kitų tos klasės daiktų pagal laiko ypatybes – daikto buvimo laiką, pvz.: *Senasis kelias į laukus pasidarė visai neberekalingas, o naujo vokiečiai nepadarė.* A. VienR III 9.

3.4. Paradigmiškai A_3 santykiauja su sinonimais *ilgametis*, -ė „daug metų išbuvęs, trunkantis ilgus metus“, *ilgaamžis*, -ė „trunkantis ilgus amžius“, *daugiaamžis*, -ė „turintis daugelį amžių“, *ilgalaikis*, -ė „ilgai trunkantis“, *tradicinis*, -ė ir su antonimais *naujas*, -a „neseniai atsiradęs, padarytas ar įsigytas“, *trumpalaikis*, -ė „neilgo laiko“, *trumpaamžis*, -ė „trumpo amžiaus“.

3.5. A_3 yra daiktavardžių abstraktų su priesagomis *-atis (senatis)*, *-ybė (senybė)*, *-umas (senūmas)* pamatinis žodis. Jis eina darybos pamatu šių dūrinių: *senatikis, senbuvis, senakurys, sendraugis* „senas, nuo seno draugas“, *sengirė, senkapiai, senapilė, senamiestis, senturgis, sendvaris, senkelis, sendirvė* „sena dirva, ne plėšimas“.

4.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „tas pats, toks pat, nepakitęs, įprastinis“ (toliau A_4), distribucinės išraiškos modeliai $A_4 - N$ ir $N - (V_{cop}) - A_4$.

4.1. Atributinius junginius A_4 sudaro su pačių įvairiausių semantinių grupių konkrečiais ir abstrakčiais daiktavardžiais, pvz.: *Senas qstotis – kasmet naujas dangtis.* MMK 20. *Vėl sena giesmelė! Balsą taigi aš viena teturiu, atiduosiu vienai partijai, o kita gal ir geresnė būtų, ar supranti?* J. Balt SKVD II 24. *Vėl senos istorijos su Keperša?* J. BaltR II 174. *Viskas savo senose vietose.* J. Avyž STM 118. *Meisteris susigriebia ir puodą atsuka vėl sena tvarka.* P.CvR VI 57.

4.2. Poziciją N predikatinuose junginiuose užima taip pat labai plačiam semantinių grupių ratui priklausantys daiktavardžiai, pvz.: *Maldelė sena, bet nusibosta, imi ja, būdavo, ir patiki, kaip vaikas pasaka.* Vyt. Bubn AŽ 205. *Beveik visa šeimyna buvo sena, tik dirbo kitus darbus...* LzPR VII 317. *Valdžia nauja, giesmės senos, – gražu.* Alf. Biel Tkl 29. Visus atributinius junginius su A_4 galima transformuoti į predikatinus. Taigi pagal leksinį ir sintaksinį junglumą A_4 labai

primena A_3 , bet A_4 neišryškėja nei vien predikatiniuose, nei vien atributiniuose junginiuose, tam reikalingas II laipsnio kontekstas.

4.3. A_4 būdingos linksnio, skaičiaus ir giminės kategorijos. Negiminė forma A_4 iliustruoja toks pavyzdys: *Visa, kuo gyveno iki šiol, visa sena, kasdieniška, įprasta – staiga ėmė nebepatenkinti jo (...)* Alf. Biel Tkl 24. Laipsniais A_4 kaityti negalima. A_4 įvardžiutinė forma turi nurodomąją reikšmę, plg.: *Tai reiškia senoji Saulė švietėjlė, tai reiškia senasis Cyrulys ramintojėlis, tai reiškia senasis miškų Paunksnis, vandens šaltinių tėvas, ir tas pats vanduo gaivintojėlis.* Vaižg P I 48. *Pastovėjo Juza ties užvožtu karstu, tada užkalė vinimis jo viršų, ėmė vėl karstą į rankas: karstas buvo nebe tas, neįleisi jo į senąją duobę, reikia duobei šonus paplatinti, kad gerai įgultų.* J Balt SAJ 47. Taigi pagal morfologines ypatybes – laipsniavimą ir įvardžiutinės formos funkciją – A_4 aiškiai skiriasi nuo A_3 .

4.4. Paradigmiškai A_4 santykiauja su sinonimais *tolygus, -i* „turintis bendrų bruožų, toks pat“, *tapatus, -i* „tas pats, identiškias, tolygus“, *identiškias, -a, įprastas, -a* ir su antonimu *skirtingas, -a* „kuris skiriasi nuo kitų, kitoks“.

4.5. Šia reikšme vartojamas būvardis *senas* yra daiktavardžio *seniena* „senas ar visiems žinomas įvykis“ pamatinis žodis.

5.0. Būvardžio *senas*, vartojamo reikšme „ilgai vartotas, netekęs vertės“ (toliau A_5), distribuciniai modeliai $A_5 - N$ ir $N - V_{cop} - A_5$

5.1. Poziciją N atributiniuose junginiuose užima tik konkretūs daiktavardžiai:

1. Statinių ir jų sudėtinųjų dalių pavadinimai, pvz.: *Nugriaudama tas senas sukrypusias trobeles, aš noriu, kad jūs pasistengtumėt užmiršti vargingąją praeitį (...)* 1. SimR III 256. 2. Spausdinių bei meno kūrinių pavadinimai, pvz.: *Priešais duris stovėjo staliukas, ant staliuko maldaknygės ir dvejetas trejetas religinių senų apdriskusių ir apčiurintų knygelių (...)* Vaižg RR I 103. 3. Įvairių daiktų pavadinimai: a) mechanizmai, pvz.: *Užtat jam davė išklerusių, seną ištarškintą mašiną ir pigiausiai mokamą darbą.* LzPR II 484; b) baldai, pvz.: *Priėjus prie senos supelėjusios spintos, ji atidarė duris (...)* P. CvR I 188; c) namų apyvokos daiktai, indai, pvz.: *Tik dabar Raisa Andrejevna pastebėjo, kad langai yra užleisti senomis suplyšusiomis antklodėmis (...)* LzPR VII 99; d) drabužiai, avalynė, pvz.: *Šalia guli jos korpės. Senos, suplyšusiais padais korpės.* 1. SimR VI 35. A_5 visada eina su vienu ar keliais alonimais, stovinčiais jo postpozicijoje (apie išimtis kalbėsime vėliau). Alonimai gali būti patys įvairiausi, tačiau jiems visiems būdinga tai, kad jie nusako daikto menkavertiškumą, pvz.: *sena, išklerusi, ištarškinta mašina; senas iškleręs pianinas; senas aprūdijęs žadintuvas; senas išbubęs apklotas; sena susiraukšlėjusi pinigė; senos supelėjusios spintos; senas apsilaukęs staliukas; seni apdaužyti puodukai; senos šukėtos lėkštės; seni apdriskę tapetai; senos suplyšusios antklodės; sena skylėta gunčė; sena sukirmgraužota lova; seni nuzulinti kailinukai; senos sulopytos suknelės; senas įplyšęs batas; senas labai nunešiotas paveikslas; senos išbristos pušny; senos susmegusios trobelės; senos apdrību*

sios trobos; senas sukrypęs tvartelis; senas sugveręs laivas; sena sutrūnijusi tvora; seni sudūliję sienojai ir t. t.

Palyginę A_3 ir A_5 alonimus, pastebėsime, kad pirmieji parodo, kas yra atsitikę su tam tikrais objektais, daiktais, jiems ilgai egzistuojant, ir dažnai tos laiko pasekmės labai nesumenkina daikto vertės (pvz.: *senos apdulkęsios knygos*), o antrieji kartu pabrėžia ir tą apibūdinamo objekto neigiamą požymį, kuris svarbiausias šiame kontekste. Plg.: *senos apdriskusios ir apčėturintos knygelės*. Taigi alonimai atlieka pagrindinę funkciją, diferencijuojant A_6 nuo A_3 , jeigu jų pažymimieji žodžiai sutampa. A_5 leksinis junglumas daug siauresnis negu A_3 . Menkavertiškumas kartais slypi būdvardžio pažymimuoju žodžiu einančio daiktavardžio semantikoje. Tokiu atveju alonimai nereikalingi ir dažniausiai nevartojami. Taigi šiai *seno* reikšmei realizuoti pakanka I laipsnio konteksto. Pvz.: *Trobelė apaugo dagiais, sienos apkerpėjo, o vėjas, smerkdamasis pro išdaužytus langus, kaukė, švilpiniavo ir dejavo po seną laužą*. LzPR I 274 (*laužas* prk. „sena sukrypusi troba“ DLKŽ 360). Jeigu šalia tokios semantikos daiktavardžių ir būdvardžio *senas* dar pasitaiko alonimų, dažnai nusakoma ir menkavertiškumo priežastis. Plg.: *Nuplėšė nuo pečių suskylėjusius senus skarmalus* (...) LzPR II 102. Kai šalia būdvardžio *senas* nėra alonimų ir menkavertiškumo atspalvio neturi pažymimasis daiktavardis, A_5 realizuoja II laipsnio kontekstas. Dažnai svarbiausią funkciją atlieka veiksmazodis. Plg.: *Ką čia tokį seną daiktą belopyti*. I SimR V 163. *Ko čia ištižai kaip sena vyža?* VaižgP I 201. Dar kitais atvejais reikšmę realizuojantis leksinis kontekstas apima įvairias žodžių grupes, pvz.: *Senas lentinis namas bauriai girgždėjo, atrodė kiekviena sutrešusi lenta šnabžda banalias tarsi kasdieninis kefyras paslaptis*. M. SI AO 177.

5.2. Poziciją N predikatinuose junginiuose su A_6 gali užimti visų minėtų semantinių grupių daiktavardžiai. Atributinius junginius galima transformuoti į predikatinus.

5.3. A_5 būdingos vyriška, moteriška giminė ir negimininė forma, jis kaitomas skaičiais ir linksniais. Laipsniuotų formų pavyzdžių nerasta. Atrodytų, kad jos lyg ir įmanomos, bet, pakeitę laipsnį, turėtume atsakyti alonimų, kaip tik ir išryškinančių šią reikšmę. O be alonimų žodis *senas* priklausytų A_3 . Įvardžiuotine forma A_5 randamas tik su menkavertiškumo atspalvi turinčiu daiktavardžiu (pvz.: *senoji sukrypėlė*). Čia ji atlieka pabrėžiamąją funkciją. Du pastarieji požymiai skiria A_5 nuo A_4 .

5.4. Paradigmiškai A_5 santykiauja su sinonimais *nuvalkiotas*, *-a* „nutrintas nuolat dėvint“, *palaiakis*, *-ė* „susidėvėjęs, susinešiojęs“, *sustumtas*, *-a* niek. „niekam tikęs, prastas“ ir antonimu *naujas*, *-a* „nevartotas“.

5.5. A_6 yra dūrinio *senapalaikis* vienas sandas.

6.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „nedabartinis“ (toliau A_6), distribuciniai modeliai $A_6 - N$ ir $N - V_{cop} - A$.

6.1. Šia reikšme atributiniuose junginiuose A_6 jungiasi su abstrakčiais daiktavardžiais būdas, pažiūros, metodas, nuostatai, mada, pvz.: *Tai seno būdo žmogus, ne nū laikų.* V. Kr Ž 268. (...) *tai seno metodo mokytoja, dabar nebereikalinga, taigi atmesta ir duodanti muzikos pamokas už dvidešimtį kapeikų valandą.* LzPR IV 41 ir su kitais daiktavardžiais, apibūdinančiais tai, kas laike greitai keičiasi, praranda aktualumą, kas neatitinka dabarties sąlygų, pvz.: *melodijos, šokiai, anekdotai* ir t. t. *Ji pametė taktą, ji buvo liūdna kaip vargas, ir nieks nenorėjo tokių senų šokių šokti.* P. CvR I 100. (...) *tasai pats tampė gitara senas ir visuomet naujas melodijas senstelėjančioms širdims.* P. CvR IV 42. Taigi A_6 leksinė aplinka labai specifinė.

6.2. Predikatinius junginius A_6 gali sudaryti su anksčiau minėtais daiktavardžiais, tačiau dėl siauro A_6 leksinio junglumo jų nedaug pavyko aptikti. Dažniausiai A_6 randamas atributiniuose junginiuose. Atributinius junginius galima transformuoti į predikatinius, bet reikšmei realizuoti būtinas II laipsnio semantinis kontekstas arba visa kalbinė situacija, išryškinanti nenūdieniškumo požymį, kuris priskiriamas daiktavardžiui. Reikšmės indikatoriais gali būti veiksmažodžiai *įveikti* „nugalėti“, *atmesti* „nepriimti“, *atgyventi* „pasidaryti nebetinkamam“.

6.3. A_6 būdingos giminės, linksnio, skaičiaus kategorijos. A_6 negiminine forma iliustruoja toks pavyzdys: *Tačiau yra ir kita mokslo pusė, (...) kuri laužo ir atmeta visa, kas sena, kuri įrodinėja, daro eksperimentus, kuri laužo bet kokius tradicinio mąstymo barjerus ir juda pirmyn.* LM 1979 23. Laipsniuoti A_6 negalima, įvardžiuotinių formų pavyzdžių nerasta, tačiau jos yra visai įmanomos. Pagal morfologines ypatybes ir sintaksinį junglumą A_6 ir A_5 beveik ekvivalentiški.

6.4. Paradigmiškai A_6 santykiauja su sinonimais *senamadis*, *-ė*, *nuvalkiotas*, *-a* prk. „dažnu kartojimu subanalintas“ ir su antonimais *modernus*, *-i* „atitinkantis šių dienų reikalavimus ir skonį, naujoviškas“, *naujoviškas*, *-a*, *naujamadis*, *-ė*, *nūdienis*, *-ė*, *dabartinis*, *-ė*, *dabar(n)ykštis*, *-ė*.

6.5. A_6 yra vedinių *senamadiškas* ir *senamadis* vienas sandas, daiktavardžio *senovininkas* „kas senoviškai daro“ irrieveiksmio *senaip* „senoviškai“ pamatinis žodis.

Nuo A_5 kalbamąja reikšme vartojamą būdvardį *senas* pirmiausia skiria daiktavardžių semantinės grupės. Iš pažiūros jos yra lyg vienos visumos dvi dalys, t. y. galėtų sudaryti vienos reikšmės semantinį kontekstą, nes abiem atvejais svarbus yra vartojimas. Tik A_5 atveju pirmielės svarbos yra materialio būklė, konkretus fizinis sudėvėjimas, o A_6 – moralinis susidėvėjimas. Gramatinis reikšmių realizavimo kontekstas turi skirtumų – A_5 dar pasitaiko, nors ir labai ribotai, įvardžiuotinė forma, o A_6 – ne. A_5 ir A_6 turi leksinės paradigmos narį „*nuvalkiotas*“, tik A_5 jis vartojamas tiesiogine reikšme, o A_6 – perkeltine. Vadinasi, galima teigti, kad A_5 yra pirminė, o A_6 išsirutuliojusi iš jos ir tik todėl, kad ji paradigmiškai santykiauja su kitais sinonimais ir antonimais, o be to, sudaro kitą derivacinį tinklą, ją galima laikyti atskira reikšme.

7.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „kurį laiką esantis, įgijęs vertę“ (toliau A_7), distribuciniai modeliai A_7-N ir $N-V_{cop}-A_7$.

7.1. Poziciją N atributiniuose junginiuose užima tik konkretūs daiktavardžiai:

1. Meno kūrinių, kai kurių medžiagų, gėrimų pavadinimai, pvz.: (...) *kvepia medžiu, senu qžuolu, tauriāja mahonija, kvepia išvaškuotu parketu, gerais senais kilimais* (...) M.SI Sv 117. *Neilgai trukus, stora moteriškė pastatė jiems gero seno vyno butelį* (...) VaižgP I 210. *Prie užkandžių liepė duoti senos degtinės, o prie pietų vyno – balto ir raudono.* M. PutR VI 241. Tokius laisvuosius žodžių junginius dažnai lydi alonimai *geras laikytas*. 2. Daiktavardžiai *giminė, šeima, herbas, praeitis*, pvz.: *S. K. Četerdžis gimė 1890 m. lapkričio 26 dieną netoli Kalkutos, senoje brahmanų šeimoje.* KK 1978 35. *Tokių netvarką įnešė į mūsų senąjį lizdą... ant mūsų seno herbo metė šešėlį...* LzPR VII 279. Su minėtais daiktavardžiais atskleidžia truputį kitas reikšmės atspalvis – „turinti daug tradicijų, garbinga“.

7.2. Daiktavardžių atžvilgiu predikatiniai junginiai su A_7 , nesiskiria nuo atributinių, tik pirmieji vartojami labai negausiai. Atributinius junginius transformuoti į predikatinčius galima.

7.3. A_7 būdingos linksnio, skaičiaus ir giminės kategorijos. Negimininė forma ir laipsnio kategorija nebūdingos. A_7 vartojamas ir įvardžiuotinė forma, kurios funkcija – pabrėžiamoji. *Girdėjos: vakarienę, živo! vyno, to senojo, kur maurinas, drūtamė butelyje, neilgu gurkleliu, kurs iš smėlio kyšo, t ir t* VaižgP I 210. Morfologinėmis ir sintaksinėmis ypatybėmis antros grupės daiktavardžiai nesiskiria nuo pirmosios.

7.4. Paradigmiškai A_7 santykiauja su sinonimais *vertingas, -a, brangus, -i* prk. „didelės vertės, vertingas“, *senovinis, -ė, archainis, -ė, archaiškas, -a*.

7.5. A_7 yra vedinių *seniena* „senas muziejinis daiktas“, *senien(in)inkas* „senienų rinkėjas“, *senovinis, senybė* „seniena“ pamatinis žodis.

8.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „nešviežias“ (toliau A_8), distribuciniai modeliai A_8-N ir $N-V_{cop}-A_8$.

8.1. Ši būdvardžio *senas* reikšmė realizuojama laisvuosiuose žodžių junginiuose su konkrečiais daiktavardžiais, maisto produktų pavadinimais, pvz.: *Pyrago vietoje gavome virtinę senų, baisiai sudžiūvusių riestainių* (...) A. Vencl PU 320. *Ėmiau supykusi ne tik apkartusį sviestą, bet ir senus kiaušinius, ir seną mėsą, viską ėmiau kimšti kunigams į stalą.* ŽemR V 299. Kalbama reikšmė realizuojama I laipsnio kontekste, A_8 kartais lydintys neigiamai konotuoti alonimai išryškina vieną kurį nors požymį, būdingą konkrečiam daiktavardžiui. Pvg.: *sena, kieta duona, senas ir apkartęs sviestas; senas aitrus medus; seni sudžiūvę riestainiai*.

8.2. Predikatinis junginys A_8 sudaro su visais minėtais daiktavardžiais. Pvz.: *O duona prie barščių sena* (...) J. BaltR V 81. *Nes vokietai sviestas būdavo ar tai „per senas“, ar „per rūgštus“, ar dar kažkoks* (...) I. Sim PKK 108. Atributinių junginių transformacija į predikatinčius galima.

8.3. A₈ būdingos linksnio, skaičiaus, giminės ir laipsnio kategorijos, įvardžiutinė forma nebūdinga.

8.4. Paradigmiškai A₈ santykiauja su antonimais *šviežias, -ia, naujas, -a* „šviežias“, *ūmus, -i* ryt. „šviežias“.

8.5. A₈ tėra tik vieno dūrinio *senapienė* „karvė senu pienu“ pamatinis žodis. Iš A₈ gali būti padaryti ir tokie būdvardžiai, kaip *senokas, apysenis, posenis*, bet jie yra taip pat daugiareikšmiai ir nepadedą diferencijuoti būdvardžio *senas* reikšmės. Dėl savo specifinės leksinės aplinkos bei paradigminių sątykių A₈ gali būti laikomas atskira *seno* reikšme.

9.0. Būdvardžio *senas*, vartojamo reikšme „anksčiau buvęs, ankstesnis“ (toliau A₉), distribucinis modelis yra A₉–N.

9.1. Poziciją N šiame modelyje užima įvairių semantinių grupių abstraktūs ir konkretūs daiktavardžiai. Ypač būdinga šios reikšmės būdvardžių *senas* vartosena įvardžiutinė forma, o su kai kuriom daiktavardžių semantinėm grupėm tik tokia forma ir vartojama. Būdvardžio pažymimuoju žodžiu gali būti abstraktūs daiktavardžiai, apibūdinantys: 1. Žmonių tarpusavio santykius, pvz.: *Jeigu tu šitokiū būdu nori susigrąžinti seną mūsų draugystę, tai, mergužėle, labai apsirinki*. Alf. Biel KR 161. 2. Žmonių veiklą, jų dvasinio bei psichinio gyvenimo reiškinius, pvz.: (...) *atgijo seni sumanymai, senos užmirusios draugijos, kurių knygų lapuose jau pelės suko lizdus*. P. CvR IV 147. *Anglijoje vėl atnaujinta sena lengvosios atletikos rungtis – ėjimas nugara pirmyn*. KjtS 1979 179. 3. Socialinę bei politinę santvarką, valdžios organus (A₄ dažniausiai vartojama įvardžiutinė forma), pvz.: *Ot, tau dar viena senojo režimo auka*. A. Vencl GD 275. 4. Laiką. Čia priklausytų daugiskaitos forma vartojami daiktavardžiai *laikai, dienos, amžiai*. Junginio „*seni laikai*“ aptinkami keturi variantai: 1) *seni laikai* – linksniuojamąja forma; 2) *iš senų laikų*; 3) *nuo senų laikų*; 4) *seni laikai* (dgsk. kil. + daiktavardis). Surinkta medžiaga leidžia daryti išvadą, jog junginiai *seni laikai* (1), *senos dienos, seni amžiai* reiškia „praėję laikai, praeitis“. *Nuo senų laikų, iš senų laikų* – „(nuo) seniai“ arba „nuo seno“, „iš seno“. Junginys „*seną dieną*“, „*senas dienas*“, „*sėnos diėnos*“ turi reikšmę: 1) seniai (jis vartojamas tik viensk. vard., dgsk. vard., dgsk. gal.), 2) senatvė (kituose vienaskaitos ir daugiskaitos linksniuose). A₉ jungiasi ir su konkrečiais daiktavardžiais: 1. Asmenų pavadinimais: a) pagal artumo laipsnį, pvz.: *Laisvėje jisai turėjo lenkaitę sužadėtinę (...)* *Kuriem velniam jis dvejus metus lageryje atpliekė? Ir jis dabar ves tą seną sužadėtinę, kad jis lageryje jau spėjo įsigyti naują, – jaunesnę ir meilesnę!* B. Sr DM 162; b) pagal socialinę padėtį, pvz.: *Sienas puošė senų ir naujų carų paveikslai (...)* LzPR IV 379; c) pagal pareigas ir užsiėmimą (A₄ vartojamas tik įvardžiutinė forma), pvz.: *Bokštas tikrai kreivas. Pagal visas taisykles turi griūti. Bet negriūva. Stovi, liudija apie nuostabų senųjų statybininkų meną*. J. BaltR III 366. *Ilgai žiūrėjo visi paveikslą, kalbėdami ta proga apie senuosius tapytojus*. LzPR VII 270; c) pagal tautybę (A₄ vartojamas tik įvardžiutinė forma), pvz.: *Juk ar ne Kū-*

nelienė iš senos senos giminės, kurią dar kai kas ieškodamas randa senose apdulkėjusiose knygose ir iššifruoja kaip *senuosius prūsus*. I. Sim PKK 240. Čia reikšmė yra konkretesnė – *senieji prūsai, senieji arijai, senieji graikai* – tai *anksčiau gyvenę prūsai, arijai, graikai*. 2. Vietos, vietovės, teritorijos pavadinimais, pvz.: *Sakau tik todėl, kad ieškojau tavęs... Vaisvydaitės... Neradau... [senus jūsų namus, tiesa nėra]. Alf. Biel Tkl 331. 3. Įvairiais daiktais, pvz.: *Slidūs kaproniniai padai, slidi kaina – šešiasdešimt penki rubleliai, ir ne senais pinigais, gink dieve!* M. SI AO 35.*

9.2. Predikatinų junginių A_9 nesudaro ir atributinių junginių transformuoti į predikatinis negalima.

9.3. A_9 būdingos linksnio, skaičiaus ir giminės kategorijos. Negiminę formą galima pailiuoti tokiais pavyzdžiais: *Kam sena minėt?* M. SI Lįd 130. *Kūneliui nors ir nenorint, o vis dėlto prisimena amžinieji ir gal tik šiai dienai tinkantys žodžiai: „Kas sena, praėjo, štai aš vislab nauja darau“*. I. Sim PKK 196. Laipsnio kategoriją A_9 turi tik su laiką nusakančiais daiktavardžiais, pvz.: *Keistas, visai panašus dalykas įvyko senesniais laikais mūsų žemėje*. P. CvR VI 257. *Kad būtų likę bent žymių apie senėlesnius laikus, būtume turėję visą eilę vienodo, pastovaus senovės būdo ir tipo žmonių (...)* VaižgP II 178. A_9 įvardžiuotine forma būdinga išskiriamoji funkcija, pvz.: *Išsigimė senoji lagerio rimitis, sunyko, išdžiūvo katorginė dvasia*. B. Sr DM 187. Pagal leksinį junglumą A_9 artimas A_3 ir A_4 , bet pastaruosius galima vartoti predikatiškai (išimti čia sudaro tik tie atvejai, kai A_3 pažymimasis žodis yra asmens pavadinimas), o A_9 – negalima. Be to, A_9 nuo A_4 skiria įvardžiuotinės formos funkcija, o nuo A_3 – ribotos A_9 laipsniavimo galimybės. Visi minėti kriterijai papildo pagrindinę A_9 realizavimosi sąlygą – specifinį II laipsnio kontekstą. Reikšmės indikatoriais čia gali būti šios kalbos dalys: 1. Veiksmažodžiai, kurių semantikoje yra aiškus tam tikras santykis su praeities laiku; jie parodo: a) staiga atsirandanti ryšį su praeitimi, pvz.: *susigrąžinti, sugrąžinti, atnaujinti, atgyti, atklysti, atgauti, atsiminti, prisiminti, priminti, prabusti* prk. „atgyti“, *prasidėti, grįžti*; b) staiga nutrūkstanti ryšį su praeitimi, pvz.: *išnykti, nuverti, prarasti, pasitraukti, išiskirti, persverti* „dar kartą sverti“, *užmiršti, mesti, griauti*; c) pranykusį ryšį su praeities laiku, nenurodant aiškios laiko ribos, pvz.: *nebėra, nebuvo likę*. 2. Dalyviai, daiktavardžiai, kurių semantika rodo, kad dabarties momentu daiktavardžiu įvardijamas objektas neegzistuoja, jis buvo anksčiau. Plg.: *sena užsitraukusi žaizda; sena sodybvietė, kurios nė žymės nebelikę; po senosios civilizacijos griuvėsiais: senosios statybos pėdsakus išsaugojo*. 3. Priešingu požymiu pasakomas būdvardis dabartinis, pvz.: *Taip buvo ir prie senų fabriko šeiminkų Šmidtų, taip yra ir prie dabartinių tavo šeiminkų (...)* A. VienR V 226. *Sekė piktas atspėjimas, kaip ir dabartinieji Lietuvos smaugėjai nori pasekti senuosius*. VaižgP I 317.

9.4. A_9 paradigmškai santykiauja su sinonimais *ankstesnis, -ė, pirmesnis, -ė* „ankstesnis“, *pirmykštis, -ė* „anksčiau buvęs“ ir antonimais *dabartinis, -ė, dabar (n)-ykštis, -ė šiandieninis, -ė* „šio laiko, dabartinis“.

9.5. A₉ yra vedinių *senobė, senovė, senybė* „seni laikai, senovė“, *senovininkas* „senovės tyrinėtojas“ pamatinis žodis, dūrinių *senamadis, senlatai, senprūsiai, senažydžiai, senkelis, senupė* „vieta, kur seniau tekėjo upė“, *senvagė* „senoji upės vaga“, *senežeris* „užakusio ežero liekana“ ir kt. vienas sandas. Taigi sintaksine funkcija, kai kuriomis morfologinėmis ypatybėmis, paradigmniais bei derivaciniais santykiais A₉ aiškiai išsiskiria iš kitų reikšmių ir turi būti laikoma savarankiška būdvardžio *senas* reikšme.

Išvados

1. Sintaksinis būdvardžio *senas*, vartojamo įvairiomis reikšmėmis, junglumas yra tas pats. Beveik visais atvejais šis būdvardis įeina į atributinius ar predikacinius junginius, kurie gali būti laisvai transformuojami vieni į kitus.

Išimtį sudaro dvi reikšmės: „patyręs“ ir „anksčiau buvęs, ankstesnis“. Šių reikšmių būdvardžiai vartojami atributiniuose junginiuose, kurie, transformuoti į predikacinius, arba iškreipia informaciją, arba visai neįmanomi.

2. Leksinio valentingumo analizė leidžia kalbėti apie tris šio daugiareikšmio būdvardžio reikšmių grupes. Pirmąją grupę sudarytų reikšmės „turintis daug amžiaus“ ir „patyręs“. Diferencinis jų požymis – specifine reikšme „patyręs“ vartojamo žodžio aplinka (pažymimasis jo žodis – asmens pavadinimas pagal profesiją ar užsiėmimą). Antrąją grupę sudarytų reikšmės, kurias jungia bendras požymis „kuris laikas esantis“: 1. „jau kurį laiką esantis“; 2. „toks pats, nepakitęs“; 3. „ilgai vartotas, netekęs vertės“; 4. „kurį laiką esantis, įgijęs vertę“; 5. „nedabartinis“ ir 6. „nešviežias“. Tik dviem iš jų („nedabartinis“ ir „nešviežias“) diferencijuoti pakanka pirmojo laipsnio konteksto (vieno iš jų pažymimieji žodžiai – abstraktūs daiktavardžiai, kito – maisto produktų pavadinimai). Kitas reikšmės išskiria papildomi žodžiai – alonimai, visą junginį valdantys veiksmažodžiai ar dar platesnis kontekstas. Trečiajai grupei priklausytų reikšmė „anksčiau buvęs, ankstesnis“.

3. Visomis reikšmėmis vartojamas būdvardis *senas* pasižymi tomis pačiomis morfologinėmis ypatybėmis: kaitomas giminėmis, skaičiais, linksniais ir laipsniais. Šia prasme išsiskiria būdvardžiai, vartojami reikšmėmis „tas pats, toks pats, nepakitęs“, „nedabartinis“, „kuris laikas esantis, įgijęs vertę“, kurie paprastai nelaipsniuojami, ir „daug amžiaus turintis“, „patyręs“, „kurį laiką esantis, įgijęs vertę“, kuriems nebūdinga negimininė forma. Visais atvejais būdvardžiai gali turėti įvardžiuotinių formų, gal tik nežymiai skiriasi kai kurių iš šių formų funkcija.

4. Kiekviena reikšme vartojamas būdvardis įeina į kitas paradigmines grupes, turi skirtingus sinonimus ir antonimus.

5. Derivacinis įvairiom reikšmėm vartojamų būdvardžių tinklas nevienodas. Daugiausia specifinių darinių pasidaroma iš būdvardžių, vartojamų trimis pagrindinėmis reikšmėmis („daug amžiaus turintis“, „jau kurį laiką esantis“ ir „anksčiau buvęs, ankstesnis“). Iš kitas reikšmės turinčio būdvardžio yra sudaryta po vieną kitą

darinį. Tačiau padaryti žodžiai paprastai daugiareikšmiai ir kitomis savo reikšmėmis darybiškai santykiauja su jau minėtomis trimis būdvardžio *senas* reikšmėmis.

6. Diferencijuoti daugiareikšmio būdvardžio reikšmes tegalima detaliai išanalizavus visus kalbinius faktorius, galinčius lemti žodžio reikšmę: sintaksinį ir leksinį valentingumą, morfologinių formų sistemą, paradigminius ir derivacinius ryšius. Svarbiausią vaidmenį čia vaidina leksinė būdvardžio aplinka, tačiau jos analizė neretų būti suabsoliutinta ir atsieta nuo kitų reikšmes sąlygojančių požymių.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО *SENAS*

Резюме

В данной статье при помощи метода дистрибутивного анализа и других современных методов исследования семантики слова (лексической трансформации, анализа парадигматических и деривационных отношений) описывается семантическая структура прилагательного *senas* (старый).

Анализ лексической валентности позволяет говорить о 3 группах исследуемого многозначного прилагательного. В ходе работы выделено 9 значений, различающихся по лексическому наполнению дистрибутивных моделей, по синтаксическим и морфологическим свойствам детерминантов, а также по их способности вступать в различные парадигматические и деривационные отношения. Для выделения значений полисемантического слова требуется детальное исследование всех языковых факторов, играющих при этом определяющую роль.

SUTRUMPINIMAI

- J. Avyž STM – Avyžius J. Sodybų tuštėjimo metas. – V., 1977.
J. BaltR – Baltušis J. Raštai, – V., 1959–1969, t. 1–5.
J. Balt SaJ – Baltušis J. Sakmė apie Južą. – V., 1979.
J. Balt SKVD – Baltušis J. Su kuo valgyta druska. – V., 1973–1976, t. 1–2.
Alf. Biel KR – Bieliauskas Alf. Kauno romanas. – V., 1966.
Alf. Biel Tkl – Bieliauskas Alf. Tada, kai lijo. – V., 1979.
Vyt. Bubn AŽ – Bubnys Vyt. Alkana žemė. – V., 1971.
Vyt. Bubn PVD – Bubnys Vyt. Po vasaros dangum. – V., 1973.
R. Bu Ktst – Budrys R. Kiekvienas turi savo taką. – V., 1979.
P. CvR – Cvirka P. Raštai. – V., 1959, t. 1–6.
DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1972.
KjTs – Komjaunimo tiesa. LLKJS CK organas.
V. Kr DŠP – Krėvė V. Dainavos šalies senų žmonių padavimai. – V., 1957.
V. Kr. Rag – Krėvė V. Raganius. – V., 1968.
V. Kr ŠP – Krėvė V. Šiaurinėje pastogėj. – V., 1964.
V. Kr Ž – Krėvė V. Žentas. – V., 1968.
KK – Kalbos kultūra. – V., 1978.
LM – Literatūra ir menas. Lietuvos TSR rašytojų sąjungos savaitraštis.
LzPR – Lazdynų Pelėda. Raštai. – V., 1954–1955, t. 1–7.
MMK – Menu mįslę keturgyslę. – V., 1970.
J. PaukštDaj – Paukštelis J. Dažnai atsimenu juos. – V., 1979.

- M. PutR – Mykolaitis-Putinas V. Raštai. – V., 1959–1968, t. 1–8.
 I. SimR – Simonaitytė I. Raštai. – V., 1957–1958, t. 1–6.
 I. Sim PKK – Simonaitytė I. Paskutinė Kūnelio kelionė. – V., 1971.
 V. Si-G AT – Sirijos-Gira V. Aleksoto tiltas. – V., 1979.
 V. Si-G Bnš – Sirijos-Gira V. Bėgimas nuo šešėlio. – V., 1975.
 M. Sl AO – Sluckis M. Adomo obuolys. – V., 1976.
 M. Sl Kss – Sluckis M. Kaip sudužo saulė. – V., 1957.
 M. Sl Ljd – Sluckis M. Laiptai į dangų. – V., 1978.
 M. Sl Sv – Sluckis M. Saulė vakarop. – V., 1976.
 B. Sr DM – Sruoga B. Dievų miškas. – K., 1979.
 F. Vaišn. Įšg. – Vaišnoras F. Į šviesų gyvenimą. – V., 1960.
 Vaižg P – Vaižgantas. Pragiedruliai. – V., 1969, t. 1–2.
 Vaižg RR – Vaižgantas. Rinkiniai raštai. – V., 1957, t. 1–2.
 A. Vencl GD – Venclova A. Gimimo diena. – V., 1965.
 A. Vencl PU – Venclova A. Pavasario upė. – V., 1968.
 A. VienR – Vienuolis A. Raštai. – V., 1953–1955, t. 1–7.
 ŽemR – Žemaitė. Raštai. – V., 1956–1957, t. 1–6.

LITERATŪRA

- Амосова, 1963 – Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1963.
 Апресян, 1962 – Апресян Ю. Д. Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля. – В кн.: Лексикографический сборник. М., 1962, вып. 5, с. 52–72.
 Куликов, 1965 – Куликов Г. И. Опыт исследования смысловой структуры многозначного слова (на материале прилагательных немецкого языка). Автореф. канд. дис. – М., 1965.
 Медникова, 1974 – Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания. – М., 1974.
 Супрун, Плотников, 1974 – Супрун А. Е., Плотников Б. А. Манифестация значения и его исследование. – В кн.: Проблемы семантики / Отв. ред. Солнцев В. М. – М., 1974, с. 255–262.
 Шайкевич, 1976 – Шайкевич А. Я. Дистрибутивно-статистический анализ в семантике. – В кн.: Принципы и методы семантических исследований. М., 1976, с. 353–377.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
 Vokiečių filologijos katedra

Įteikta
 1979 m. lapkričio 29 d.